

Hiritar zonbaitek ez dute gauza hoitaz ohartu nahi. Alka bixtan da gatz gehiago baduela, erdarak kutsatu ez duen eskuarak.

Horrek ez du erran nahi beti eta beti molde beretan itxuri behar ditugula gure gogoetan. On baino hobe da segur azkatasun poxik baler edukitzea eskuaraz ere, izkuntza hertsia eta linbroegi atxiki gabe.

Larrekoren eskuarak badu behar bada han emenka bortxa aire bat, ido eta gogor aide bat, bainan oro har, Jean Etchepare medikuarenak bezala «jaun» emaiten du, demokrazia aro huntan ere, ez baitzaiku batere itsusi:

Aingeru Irigaray jauna, «Prosistas Navarros» zure liburua atsegin handirekin irakurri dut behin eta bietan. Zure aitaren lanari iduri zait ez diozutela aski leku eman = badira artikulu ederrak, agertzea hartze luketenak, Larreko maitearen ohoretan eta eskuararen onetan.

Egun batez agertze hori eginen dalakoan, deneri bihotz, bihotzetik agur.

Pierre Lafitte

«LARREKO» GIZON

Pablo Fermin Irigaray Goizueta

(1869-I-25 - 1949-IX-3)

«Edozein txoriri, eder bere kafia».

Itz hoiiek, «Larreko» zenaren Iruñe zaharreko etxe politaren orman ezarriak, erran labur bezain argian erakusten digute, bere

egoitza maite zuela, etxezale zela, paketsua. «Edozein txoriri, eder bere kafia».

Ikusi dakusat haren irudia, azken urteetako noski. Soñeko beltzez, kapela beltza, eskularruak ere bai. Alkandora, bizar murritza ta illea bezala, txuriak. Ez zen aundi ez tipi; giarra, gizenago baiño. Begirada artatsua, urduria. Mintzoz apal eta ixilberaa. Zalduna ta onutsa; kezcatsua, ordea. Etxean ixilla zen, gizartean solastiago. Haran-ederren liburuaren irakurle ohitua.

Lur honetako bideen nahaspenean, bere bidea zihur ta artez autetsi zuena. Alegia, otoia, lana, nekea lagun urkoarengana isuria.

Pablo Fermin Irigaray Goizueta, Auritz honetan jaio izan zen, 1869-garren urteko urtarrillaren 25-ean. Jaiotetxea, ikusberri dugu.

Haren aita, eskola-maisu izan zen. Ez ordea, euskarazalea, aldi haretako giroan, Nafarroan euskaldunak arras erdarazale baitziren.

Zaragozan eta Madrillen burutu zituen bere miriku-ikasketak. Lehenbiziko igidura iri txikitik aundietara izan zuen arren, berriro iritxoetara, agian baserrira, izan zuen itzulpena. Ta halaxe, Auritzen bertan, Bidasoako Beran eta Iruritan ari izan zen mirikuntzan. Horraitio, atxeterra izan gogoz batez ere, ots, zirugiara joerapean zebillenez gero, horretara eman zen osoro.

Baztanen, ez bere kontsultan soillik, erien etxeetan ere, egiten zituen operazioneak. Atxeter-tresnadun kaxatxoa mando gainean artu, eta han goaiten zen, bordariengana. Horrelakoetan ez ohi zuen kirofanurik; berbera baitzen kirofanu, bere argitasuna, dohaina, bere eskuak. Arrakesta izugarria izan zuen Baztan osoan eta are eremu zabalagoan ere.

Geroago, Iruñeko Eritegi nagusirako oposizione ertsiak izan ziren, eta gure gizonak, uts zegoen toki bakarra, ziruganu tokia, irabazi zuen. Atxeter ez ezik, Eritegiko buru izendatu zuten noizbait, eta Nafarroako mirikuen artean, aipatuenetakoa gertatu zen.

«Guía médica» bi egin zituen. Hoietako batean, mistika ta medika arruntenik, elkarbideko lagunak zitezkeela adiarazi zuen. Eiizazentsura gizonak estu artu zuen, ordea; baiña Marañon argiak indar eman zion «Larreko»-ren iritziari, ta liburuaren aitzin-solasa idatzi ere bai.

Maite izan zuen bere Nafarroa, ta hementxe jardun izan zuen, urko lagunari lotua, geiso ta eriei atxikia, goiko naiz beheko giza-seme ta gizalabak, neurri berdinez ta begiramenez zerbitzatuaz.

Iri aundiak gizonari kutsu berezi ta arrokeria gehienbat, eman ohi dio. Irigaray gureak ez zuen akats hori onartu. Bere izaera apala ez zuen aldatu. Aitzitik, bere burua gaitzizen arruntean estali baizik. Izenorde hori, ba dakizue, «Larreko», edozein baserritar bezala.

Aurtzaroan, etxeko giroan, euskal-arnasaren kide ez baiñan, kristau-iturburuko egietan eta ohituretan arras eratu ta betea izan genduen. «Kristau zuzena beti —erran digute haren semeek—, ez zen espantuka arritzen zen horietakoa. Ta elizara, destenoretan goaten zen, jenderik ez zen garaietan, goiztiriko mezara».

Bai, eguneroko elizara-zalea zen. Eta eliza, eliza izan zedin nahi zuen, xoil xoillik.

Gizon elizkoia baiño ere, siñismen biziko gizona genduen. Haren artikulu ta idazlan anitzetan agertzen zena, gogora dezagun orain: «Urbillen aldi arteo, Jainkoak hala nahi duelarik...»

Azken Konzilio delakoak agertu duen konpreni-bidea ta gizatasuna, aurretiaz erakutsi zien «Larrekok» bere semeei.

Bere burua billusten digula uste dugu, harako «Euskaldun biozduna Mexikon» lan politean. Entzun dezaiozun: «Baiño beharrik, Jainko baitan siñiste bizia zuela; haren atsedean bakarria hortan zaukan, ongi bai zakien Jainko Jaunari gaudela aldez edo moldez, onetan eta gaitzean, atsegin alditan nola biozminetan».

Lantto horrek, liburuaren 19 orrialde ditu, eta amabost bider, amabost, irakur diteke bertan Jainkoaren izena.

Eriaren arimaz betiere arduratua, begiralea, miriku ta apezei argitasun eman nahirik ari izan zen. Nonbait honela dio: «Eriotzean iñor ez dela Jainkoaz oroitzen; itz batean, eriotzeko ordua ez da tenore, hontan prestakizunik egiteko, baizik eta prestaturik egoteko. Nahiz tenore hartako eziñegon hura nabaitu gabe, ba diteke ez go-goetarik eta ez argirik izatea; hok dire gure laguntzalearen gaienak eta berez-bere bide egin dezakena».

Beste lan batean, bere ahulezia, bere zalantza agertzen digu deplauki, ta aitorrerazi bapatean, bere obenaren ordaiña baitlitzan. «Orreaga» inguru ari da, eta entzun; letarian dioaz erritar arruntak, eta berak, arrokeri-ukitua izan du. Ta, barrua irikiaz, galdeztzen du:

«Baño nor gara gu? Ez ote naiz hek bezain Andre Denaren seme? Eta hek, ala; eta ni, hunela? Nik Elizan, Ama Birjiñaren oñetan, Amaren alzora ez ote dut hel bezain laster bide? Baña ni, bertze bidetik nindoaien; ni buru andikoa naiz, antutsa! ikasiz eldu nai nuen jakitera nor den Jainkoa eta nor den bere Ama.

«Ergela! —ene baitan neure buruari deituta—, sinisteko bidea ez duk hori! Hortako bide laburra, bertze aldetik dago. Burua apaldu, bihotza agertu eta belaunikatu. Nik ere, alde hontarik jo nuen eta Ora pro-nobis-ka elizarat sartu nintzen».

Erran bezala, ez zuen gaztetxotan euskeraz egoki jabetzeko aukerarik izan. Baiña karrera-ikasketak egin eta Nafarroako errietara itzuli zenean, erriaren izkuntzaz zeharo jabetzea, noraezeko zela uste izan zuen. Eta esan eta egin.

«Entzunez, aurrek ikasten duten bezala asi nintzen ni ere, baharrik ba nuela lehenbailehen ikasteko beharra, sendakintzako nere egitekoak betetzeko...»

Urte batzuek lehenago, Arturo Campion aundiak 1884-garren urtean, argitara eman zuen Gramatika oparoak zekarren dei erdiragarri hura, ernagarria izan zen. Ikus dezagun:

«Euskal-Erriko seme on prestuai:

«Zuen lege zahar beneragarriak galdu ziñituzten atzo. Zorigaitz aundia da galtze hau. Ez itzazu, arren, galdu orain zuen izkuntz paregabea; lotsaz beteko zaituzte galtze horrek Jaungoikoaren eta Kondairaren aurrean».

Geroago Elizondon, 1905 urte inguru, Euskal-Esna¹leak antolatatu Egun batean, Andoaingo seme Orkaiztegi jaun apezaren itzak egin zioten barne-zirrara adiarazten digu «Larrekok»:

«Lehenik entzun nuena Orkaiztegi jaun apeza; itzaldi garratza egin ziguna; nolako zigorradak eman zizkigun euskaldun letraduneri! Bereziki, bera bezalako jantzi beltzetan jantzen direneri; otz, apez jaunen gain eman zuen euskararen galtzea. Nik ez nuen ordu arte Orkaiztegi zena ezagutzen; baño itzaldi harekin nere barne guztiari inarrosaldi gaitza eman zidalakotz, ez zitzaidan beñere gogotik ezabatu apez agurgarriaren irudia».

Beste lantto batean ere, horri jarraituaz, aitortuko digu:

«Norbaitek (Aita Iberok ote?) oharrarazi zidan nere deiturak eta nere jatorriko leku-izenak, erri hartakoak bezala, euskarazkoak zirela. Orduan, argitasun andi bat egin zen nere gogoan, argi ta garbi ikusi bainuen nere izatea euskaldun dela, ta nire arbasoen izkuntza Euskara izan dela. Orduz gero, euskaldun arruntenak, bordariak nituen irakasletzat artu, eta Baionako «Eskualduna» ene gidari. Gisa hontan, honen bide ederrez, laster asi nintzen euskararen gozotasunari ohartzten. «Eskualduna»-ri zenbat zor diodan, ezin dezaket erran».

Bigarren argi horrek —lehenbizikoa siñismenarena izan baitzuen—, bigarren argi horrek ere, bizitza osoan iraungo zion Fermiñi, ta are euskal-idazle eremura eraman ere, langille asperrezin bilakaturik.

Ta zergatik horrela, eta hainbestean?

Seme nagusiak erantzungo digu: «Gure aita, gizon estua zen; bere buruari gehiegi eskatzen zion, baiña bai besteeri ere».

Hortik dator haren garbizaletasuna. Halabaiña, garbimin hori ez datza itz bakartien kontu soillean; aitzitik erranera, esaldia, itzurrena jator jator, jende errikoak bezain peto-peto erabilli beharra. Hona hemen haren itzok:

«Lehenik, euskararen garbitasuna ez dago itzetan bakarrik, baik eta izkera erabilteko eran, euskararen joskeran, esakera borobiltzean, aditzaren bereizten eta behar den eran ematen. Euskararen moldetara bihur gure gogoak —gehituko zuen— eta ez, gure gogoak arrotzu ondoan, gure ortoki ta moldetara isuri-arazi».

Iraizean bederik, ikus dezagun «Larreko»-ren alde egikorra. Mintzaira ikasiaz ikasiaz, jabetu xamar zelarik, geroztik haren etxe-ko giroa ta izkera, «lingua navarrorum» delakoa izan zen. Euskera, alegia.

Etxekoekin horrela aritzen zen, bai eta kanpokoekin ere, euskara apur bat baldin bazekiten; berdin zaleak ala kontrakoak izan. Eta iñoiz, bere buruaren kaltetan izan arren ere; erran bezala, orduko Nafarroan, jendea erdaran murgildua baizebillen.

Baiña ez etxeoak soillik zituen euskarapean ezarri. Anai guztiak ere, horretaratu zituen, eta haien semeak eta semeen semeak ere, euskaldun dira orain.

Baserritarren solasaldiak arras maite zituen. «Orain lehen bezala, euskera garbi ikasteko, erdara ez dakiten euskaldunekin behar da ikasi, edo erdaraz zerbait jakini ere, gogoa, pentsamoldea euskaldun dutenekin. Mintzairaren erro garbienak, euskaldun xaharretetan daude. Gramatikaz eta irakurtuz xoillik, beñere ez da euskaldun garbienen joera erdiesten».

Horrezaz gaiñera, hango ta hemengo idazleen liburu ta lanak aztertzen baizituen, horra hor argi jarri berriro ere, «Larreko»-ren izkera zergatik ez zen, ez bere sorterrikoa ta ezta Baztangoa ere.

Ustekabean ala jakinik, «Larreko»k bere garaian, batasunarentzako bide txiorra aukeratu izan zuen, eta poliki poliki, beste izkeltietako emaitzak, erranaldi eta tankerak biltzen ari izan zen, bere estilu bakan hori borobildu arte.

Ez zuen bere burua idazletzat jo, ezta izlaritzat ere. Aldi haretako euskal-idazlea zen soillik, idazle errikoia; larrekoa, alegia.

Baiña bizitzarako gertu nahi izan zuen gure Izkuntza hau ere. Eta literatura soilleko lantto bitxia ere utzi zigun, lehen aipatu «Euskaldun biozduna Mexikon» izeneko gertaria; bere apaltasunean, iñorengandik jaso zela aitortzen digun arren.

Euskeraren aldeko proselitismo delakoan ari izan zen, buru-belarri ari ere. Lehenik, «Eusko-aundiki guztiak euskaraz ari izango balira, gure mintzaira salbatua genduke».

Maiz agertutako itzok, «Lizardi» azkarrak jaso zituen ta bere aldetik ahalegindu izan zen zarauztarra, gurari hori egiztatzeko. Agi-

re berberak egingo digu geroago goraipa borobilla, honela esanik: «Larreko-ren iritziak maiz txorrotxegiak iduritzen zaizkidan arren, gizonez maite dut, idazlez ederresten, abertzalez gorasarre dagiot».

Albistak eta berriak, bere karrerako gaiak, osasun-gaiak eta gizarte-arloa ere jorratu izan zuen Irigaray gureak. Baiña haren gogo ez zen idaztea bakarrik. Haren gogo, jende ikasia, goratua, burujantzia, letraduna euskaraz mintzatzen jarriaraztea izan zen. Gure erritto ta iri aundietan ere, euskal-giroa, euskara berpiztea, zuzperraraztea zen haren griñarik zorrotzena. Minberaa zen, hortan. «Letradunek dugu euskara oinperatu; letradunek dugu gaitu ta goratu behar».

Horra hor gure gizonaren slogan delakoa. «Larreko» zenaren esku izan balitz, kapeladun jaun guztiak, apez, miriku, eskribau, zaldun eta andere zabalak ere, euskaraz mintzaraztea izango zen jardun nagusia, erri xumeaz batean ari izanik, gizarte mailen lokarri sendo ta bipilla euskara izan zitekeelakoan. Bai, noski.

Etxagerratean izugarriki lan egin behar izan zuen Eritegi nagusian, anartean urterik aski izan arren bere bizkarrean. Behar-beharrekotzat, utzieziña izan zuten gure atxeterra orduko agintariak, eta horregatik bere karguan jarraitu zuen, zahartu zen arte.

Eta etxegerratea bukatu eta andik amar urtera zendu zen «Larreko», 1949 garren urtean, lauetan ogoi zituelarik, eta erialdi laburraren ondoan. Analisi direlakoak ez zuten deus argitzen haren gaitzaz, baiña gure mirikuak bai, egin zuen bere eriaren azalpen zehatza, egoki xilatu baitzuen eriandi zegoela: «Analisi illunak, noski; baiña nireak egin du»-zien semeeci. Giltzurriñetako gaitza izan zen, agian.

Lege zaharreko kristau, lege zaharreko euskalduna Irigaray.

Haren eriotze-orduan, illuna zen bai, gure mintzairaren egoera ere, baztertua, eskurik gabea, isillarazia ere. Munduko joerak, ordea, ez dira aldaeziñak ez betikorrak.

Siñets ote zezakean handik 23 urtetara, ta berbere goratzapenetan, Euskaltzaindia ta erria Auritzen bildu zitezkeenik? Ete he-

men inguruko errietan eta Diputazionearen laguntzaz, amar-amabi erritan aurrei euskera irakasteko giro argiagoa ta egokiagoa izan zitekeenik?

Baiña, hala izanik ere, etsirik gaude gure gizonak, bere apaltasunaren eragíñez, harako Mistral aundiaren arabera, honelatsu saiets zezakeela omenaldi hau: «Non nobis, Domine, non nobis...» Ez niri, jaunok, ez niri; bai horraitio Jainkoaren izenari eta Nafarroari, ots, gure Euskalerritari, ospe, txalo ta goratzapen.

Eusebio Erkiaga